

FOLKLORİK VE ANTROPOLOJİK YÖNLERİYLE HEDİYE GELENEĞİ VE TÜRK KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ

Prof. Dr. Mahmut TEZCAN

Hediye geleneği, bütün kültürlerde görülen evrensel ve işlevsel bir kültür kalıbıdır. İlkel olsun, çağdaş olsun, her kültür bu geleneği yaygın biçimde sürdürmüştür. Çağdaş kültürlerde ise, her fırsatta hediye verip alma daha fazla uygulanma şansına sahip olmuştur. Evrensel olduğu kadar işlevseldir de. Çünkü insan ilişkilerinde yararı görülen gerekli bir uygulama niteliğini göstermektedir.

Bu çalışmadaki açıklamalarımız, literatür incelenmesi ve gözlemlerimize dayandırılmıştır.

Hediyenin Tanımı: İnsanların önemli günlerini hatırlatmak ve dostluğu belirtmek için verilen şeylerdir.

İlkel Toplumlarda Hediye

İlkel toplumlarda hediye geleneği, Fransız düşünür Marcel Mauss, (1872-1950) tarafından incelenmiştir. Karşılaştırmalı yöntemi kullanarak Polynesia, Melanesia ve Kuzey Batı Amerikadaki yerlileri ele almıştır. (Bohannan-Glazer, 1973: 267). Hediye değiş tokuşu, ekonomik antropolojinin temel konusunu oluşturmuştur. Çünkü, ekonomik ve siyasal amaçlarla yerine getirilen bir kültür kalıbıdır. Daha çok, akrabalık biçimindeki insan ilişkilerinin egemen olduğu toplumlarda bir anlamlılık kazanmaktadır (Bohannan-Glazer, 1973: 265).

Hediye alıp verme, bu toplumlarda toplumsal yaşamın ve kurumların tüm yönlerinde ifadesini bulmaktadır. Dinsel, ahlâksal ve ekonomik yaşamda hediyenin yeri önemlidir.

Mauss, hediyelerin bir istem olmayıp, toplumsal zorunluluklar sebekesinin bir parçası olduğunu belirtmiştir. Yâni, hediye vermek ve almak, toplumsal yapıda zorunluluğu temsil eder (Bohannan-Glazer, 1973: 265).

Mallar, hediye yoluyla değiştokuş edilir. Hediye alış veriişi, kuramsal olarak gönüllüdür. Fakat gerçeklikte, bir zorunluluk altında alınıp verilir (Bohannan-Glazer, 1973: 266).

Mauss, "Karşılıklılık" kavramını kullanmaktadır. Her türlü alış-veriiş ve paylaşma, karşılıklı olmak zorundadır. Hediye alışveriişi gibi duygusal ilişkilerde bile bilinçaltı bir karşılık bekleyiiş vardır (Güvenç, 1984: 229-230).

"Kula"

İlkel ticaret, yabancı grupların ve toplumların birbirleriyle ticaret ortaklığı kurmaları biçiminde gerçekleşmektedir. Ortaklardan biri, kendi artı ürününü bazı hediyelerle birlikte ortağına ya da ticaret kardeşine götürür. Onun hediye ve mallarını alıp döner. Yalnız, hediyelerin ve değiştirilen malların eşdeğerde olması beklenir ve öyle olması gerekir. Alışveriiş, ortaklığın kardeşleri arasında gerçekleşmektedir. Böylece uzun süreli alışveriişler sonucu, yabancı toplumlar arasında "Ticaret akrabalıkları" kurulmuş olmaktadır.

Bu tür ilkel ticaretin rneği "Kula"dır. Malinowski'nin Batı Okyans'yada incelediği ticaret ortaklığıdır. Bu adalarda yaşayan Argonaut'lar, denizaşını komşu adalarla sürekli ticaret ilişkisi içinde yaşarlar. Bunlar kkk gemilerle açık denizlere doğru yaptıkları seferlere, "Kula" derler. Kula'nın amacı, kolye ile bilezik değiştirmektir. Her denizcinin her limanda kendisini bekleyen bir ticaret ortağı vardır. Karşılama sırasında önce hediyeler verilmektedir. Ortaklık, her alışveriişte birbirine hediye vererek bir tür hak helallaşması yapmaktadırlar (Güvenç, 1984: 231).

Kkk toplumlarda törensel olarak verilen hediyeler, yüksek değerde sahip objelerden oluşur (Mair, 1972: 182).

Kula'nın bazı işleri, özenle hazırlanmış sihir yinleri ve halkın katıldığı törenlerle birlikte yrr. Bilezik ve kolyelerin yinli mübadelesi (Kula) yanında, trampa ile adalılar arasında pek çok malın büyük miktarda mübadelesi sağlanmış olur ki, buna Gimwali denir (Erz, 1982: 264). Hediye mübadelesinde cimri davranan, iktisad düşüncelere fazla bağlanan kişileri, "Hediye verme işini sanki mal mübadelesi imiş gibi yapıyor". diyerek kınar ve Kula kurumundan çıkarırlar. Hedyede denklik, hediyeye karşılık verene ait olup kişilerin itibarı buna bağlıdır (Erz, 1982: 264).

Potlaç

İlkelerde hediye vermenin törensel olarak uygulandığı bir başka fırsat da "Potlaç" geleneğidir. Kuzeybatı Amerika'daki yerlilerde görülen bu gelenek, malların kamuya dağıtılması demektir (Mair, 1972: 185). Kabile reisleri büyük ziyafetler verirler. Bu ziyafetlerde bol bol yenir, içilir, şarkılar söylenir, dans edilir ve halka hediyeler dağıtılır. Servetini dağıtmış olan şefler, itibar kazanırlar. Nekadar çok dağıtmışsa o kadar itibar kazanır. Bu nedenle Potlaç, bir gösteriş tüketimidir.

Potlaçta mülkiyet, gösterişçi ve rekabetçi bir biçimde tahrir edilir. Örneğin Kwakiutl Potlaç'ı sırasında battaniyeler yakılmakta, sandallar parçalanmakta vs.

Boy beyleri, üretilen ürünü, çağrılılara üleştirerek, bazan da yakıp yıkarak yağmalatırlar. Bu tür toplumlarda üretimi yapıldığı için tüketimi yaygınlaştırmak çabasıyla armağan verilmektedir. İdişmada (Armağan değişimi) tek amaç, üretilenin üleşilmesidir (Divitçioğlu, 1987:235).

Yağmacılık

Türklerde Oğuzlar zamanındaki yağmacılığın potlaçla pek farklı olmadığı söylenebilir (Divitçioğlu, 1987:238). Boy başkanları arasında yapılması, başkanlar arası yarışma gibi durumlar potlaçlarda da aynen vardır. Eski Türklerdeki "Yağmalı toy" kurumu, Prof. Eröz'e göre, itibar sağlayıcılık yönünden Potlaç'ı andırmakta, fakat toplumsal adalet sağlayıcılık bakımından ondan ayrılır. Burada çılğın bir rekabet ve malların tahribi yoktur. (Eröz, 1982: 286). Hakanların, hanların, beylerin, varlıklı kimselerin düzenledikleri şölenlerde mallar, yakılıp yıkılmayıp yoksul tabakalara dağıtırdı.

Osmanlı saray ve konaklarında iftar yemeğinden sonra, ziyafet sahibi tarafından konuklara birer kese içinde para verilirdi ki buna "Diş kirası" denmektedir. Böylece eski Yağmalı toy, İslam geleneğinde yine yardımlaşma amaçlı yeni bir biçim almıştı (Eröz, 1982:271).

Devlet Büyüklerinin Hediye Vermesi

Hükümdarlar arasında hediye alışverişi her toplumda her zaman görülen bir olaydır. Türklerde de yaygın biçimde uygulanmıştır. At, elbise, para ve değerli taşlar, Selçuklular zamanında hediye olarak kulla-

nılan malzemelerdi (Köymen, 1983:87). Akrabalar arası ilişkilerde de hediyein önemi büyüktür. Örneğin Selçuklular zamanında akrabalarına konuk olan kimse mutlaka hediye getiriyordu. Bu hediyeye “Belek” deniyordu (Köymen, 1983:319).

Türk Kültüründe Hediyein Özelliği

Hediyein yukarıda açıkladığımız kuramsal niteliği olan “Karşılıklık” Türk kültüründe de geçerlidir. Özellikle düğünlerde komşulara ve akrabalara götürülen hediyelerde bu hususa çok dikkat edilir. Herkes hediye alırken, onlar bize ne getirmişti? diye hatırlayarak ona denk, eşit bir hediye almaya dikkat eder. Hatta Anadolu’da kırsal kesimlerdeki düğünlerde kimin ne hediye getirdiği herkese açıkca ilân edilir. Örneğin Adana Kozan İlçesi Bucak köyünde “Kırkım” geleneği, kıza verilen hediyeler anlamına gelir. Kırkımı alan kadın bunun ne olduğunu bahşarak söyler. (Saran, 1984: 68-69). Bu karşılıklık ilkesinin (Aşağı yukarı aynı değerde bir hediye karşı tarafa verilir) diğer kültürlerde de tamamen geçerli olduğunu antropologlar belirtmektedirler (Barnouw, 1975: 107).

Batıdan, “Yayıma” yoluyla kültürümüze geçen hediye verme durumlarından birkaçı ise şunlardır:

1. Yılbaşında hediye vermek,
2. Doğum gününde hediye vermek,
3. Evlenme yıldönümünde,
4. Üniversite personelinin akademik ünvanı aldığı zaman,
5. Bir kurumdan emekli olunurken,
6. Anneler gününde anneye,
7. Babalar gününde babaya,

Yaşlı nineler, dedeler, babalar, akrabalar ve tüm komşu köylüler askere uğurlamayı bir tören durumuna getirmişlerdir. Asker adaylarının el öpmeleri sırasında herkesin karınca kaderince onların ceplerine para koymaları, dayanışmanın, sevginin en güzel örneğidir.

Ölü evine de yurdumuzun bazı yörelerinde hediye götürülmektedir. Örneğin Ankara’nın Keskin ilçesinde lokum, Çorum’da bir kutu şeker, Erzurum köylerinde çay ve şeker, varlıklı ailelerden Konya ve Van köylerinde ise koç götürülür. Aybastı’da tath götürülür (Üçer, 1976).

Geleneksel kültürümüzde hediye, yarı açık, yarı gizli biçimde götürülen yere sessizce bırakılır. Oysa günümüzde yine Batının etkisiyle kentsel yörelerde hediye, getiren kişinin yanında açılıp teşekkür edilmektedir.

İnsanlar, doğum, ergenlik töreni, düğün ve ölüm gibi yaşamın çeşitli dönemlerinde, aileler arası zorunlu armağan değişimi (ıdışlar)ne baş vururlar. Ülkemizde de bu aşamalar hediye alışverişinde geçerli olmaktadır.

Ülkemizde Hediye Götürülen Durumlar

1. Doğum—Yeni doğan çocuğu görmeye gidişlerde,
2. Köylerde çocuğun dışının çıktığı zamanda yapılan “*Diş Hediği*” törenine gidişte,
3. Kur’an hatmeden çocuğu, hatim duasına gelenler tarafından hediye götürülür.
4. Sünnet olan çocuğa,
5. Askere uğurlama ve asker ziyaretlerinde,
6. Uzun yolculuğa çıkışlarda,
7. Evlenme törenlerinde,
8. Bayramlarda,
9. Hacca gidişte,
10. Yeni ev almada, ev görmeye gidişte,
11. Ölümelerde,

Hediyenin en bol alınıp verildiği ortamlardan birisi, kuşkusuz düğünlerdir. İhtiyaçtan fazla hediye geldiğinde ev sahibi, onları saklayıp, başka bir komşusuna yeniden hediye götürür.

12. Uzağa gidip tekrar eve dönülünce, yine o kişinin yakınlarından hediye beklenir. Gittiği yerde meşhur birşey, değişik birşey bulursa alıp getirir.

Anadolu’da bu konuda “Değirmenden gelenden Poğaçaya umarlar” denir.

13. Kent okullarında yıl sonlarında özellikle özel okullarda öğrenciler tarafından öğretmenlere çeşitli hediyeler götürülmektedir.

Dinsel Yön

Türk kültüründe hediyein yaygınlığı ve önemi, onun İslâm dininde yer alışı ile de açıklanabilir. Bu konuda bir kaç hadise değinmek yeterlidir:

“Hediyeleşiniz:
Çünkü hediyeye
Gönül kırgınlığını giderir”

(Tirmîzi, cild: 4 Sh: 441
Hadis No: 2130)

“Hediyeleşiniz ki,
Muhabbetiniz artsın”

(Camî's-Sagîr, cilt: 1 Sh: 133)

“Hediyeleşiniz ki,
Sevginiz artsın.
Tokalaşınız ki,
Aranızdaki husumet gitsin”.

(Ö. Nasuhi Bilmen,
Hikmet Gonceleri, Sh: 102)

Hediyein az oluşu, küçüğü daha makbuldür denir. Bununla ilgili olarak bazı deyimlerimiz de var. Örneğin “Yarım elma, gönül alma”, “Çam sakızı çoban armağanı”, “Bahşiş atın dişine bakılmaz” gibi. Bu deyimleri her ne kadar kullanırsak da yine de uymamaya çalışırız. Çünkü hediye veren kişi böyle bir durumda mahcup olmak istemez. Hem kendi saygınlığının sarsılmasını istemez, hem de hediye verdiği kişiyi küçümsemek duygusuna kapılmak istemez. Ama yoksul halkımız az da olsa yine de gücünün yettiği kadar verir ve bununla da mutlu olur. Bir köyde askere uğurlama sırasında asker adayına para vermek için elindeki bütün parayı köy bakkalına bozdurmaya gelen bir yaşlı kadına köy bakkalı şöyle der: “Ninem, parayı bozduracağıma tümünü virsen olma mı”? diye sorduğunda! “Oğul bu asker parasıdır, uğur getirir, çoğundan azı hayırlıdır” yanıtını verir (Balaman, 1983: 104).

Uygunluk

Hediye verilen kişinin özelliklerinin de dikkate alındığını görmekteyiz. Kuşkusuz kadına, çocuğa, yaşlıya verilen hediyeler farklı olacaktır.

tır. Yani, hediyein verilen kişiye uygunluğu gözönünde bulundurulmalıdır.

Çeşitli Hediye Kavramları

Kültürümüzde hediye anlamına gelen çeşitli kavramlar vardır. Bunlardan birkaçını belirtelim: "İdişmak" (Hediye alışverişi). Sivas'ta hediye götürmeye "Yoklatma" denir. Sivas'ta yoklatma, genel anlamda hediye götürülerek veya gönderilerek yapılan ziyaretlere denir. (Üçer, 1976) "Dürü" Yörüklerde hediyeye "Dürü" deniyor. Düğünde hediye-lerin kimin tarafından verildiği özel biçimde şöyle ilân edilir:

"Yumurtanın sarısı

Yere düştü yarısı

Bu koyun da.....ın dürüsü" denir (Akkayan-Aydın, 1983:80).

İşlevsel açıdan baktığımızda hediyein çeşitli işlevleri söz konusudur.

Hediyein İşlevleri

1. Dostluklar oluşturulup pekiştirilir, yakınlık sağlanır.
2. Dayanışmanın artırılması, yardımlaşmaya yol açma, destekleme
3. Geleneklerin sürdürülmesi
4. Statü belirleme, saygınlık kazanma
5. Tüketime yol açma
6. Kimliği ifade eder.

Hediyein işlevleri, hediyein niçin verildiğini de açıklamaktadır.

SONUÇ

Az olsun, çok olsun, günümüz ve geçmiş toplumlarda insan ilişkilerinde olumlu roller oynamış bir kültür kalıbıdır. İlişkilerde mutluluklara yol açmış bir gelenek olarak, insanlık tarihinde çok eskilere kadar uzanan bir geçmişe sahiptir,

Her ne kadar yöresel özellikler, geleneklere bağlılık ve gevşeklik, hediyelerin çokluğunu, azlığını ve türünü belirlemede ise de, onun azlığı ya da çokluğu gözönünde bulundurulmadan, böyle bir alışverişin yapılması önemli görülmüştür. Kuşkusuz bu alışveriş de olumlu birtakım işlevlerin yerine gelmesine yol açmıştır.

Günümüzdeki toplumsal değişmeler, hediye geleneğini kuşkusuz etkilemektedir. Özellikle ekonomik nedenler arasında yer alan geçim sıkıntısı hediye bol olarak alınıp verilmesini ve miktarını kısıtlamıştır. Fakat bütün değişmelere rağmen hediye alışverişlerindeki karşılıklık ilkesi hiç değişmemiştir. Belirtilmesi gereken bir başka husus da, günümüz modern toplumlarında hediye alışverişi için fırsatların artmış olmasıdır. Çünkü bu yoldan kalabalık yerlerdeki insanlar dostluklar kurmaktadır.

KAYNAKLAR

- Camerer, Colin: "Gifts as Economic Signals and Social Symbols" American Journal of Sociology, Vol, 94, 1988.
- Bohannan, J. Paul., Glazer, Mark: *High Points in Antropology*, U.S.A., 1973.
- Örnek, Sedat Veyis: *Türk Halk Bilimi*, Ankara 1977, Türkiye İş Bankası Yayını.
- Üçer, Müjgân: "Sivas'ta Yoklatma" I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, 4. Cilt, Ankara 1976, Kültür Bak. Yay.
- Güvenç, Bozkurt: *İnsan ve Kültür* İstanbul, 1984, Remzi Kitabevi
- Mair, Lucy: *An Introduction to Social Anthropology* Sec. Ed. England 1972.
- Eröz, Mehmet: *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*, İstanbul, 1982, 3. Bası, Filiz Kitabevi.
- Akkayan, Taylan-Aydın, Mehmet: *Söğüt*, İstanbul, 1983.
- Balaman, Ali Rıza. *Gelenekler, Töre ve Törelere*, İzmir, 1983, Betim Yayını.
- Barnouw, Victor: *An Introduction to Anthropology-Ethnology*, U.S.A. 1975.
- Saran, Nephân: *Köylerimiz*, İstanbul, 1984, İ. Üni. Edebiyat Fak. Yay.